

מקראות גדולות

הכתר

מהדורת יסוד חדשה
ההדרה מדעית על-פי כתבי-יד עתיקים

נוסח המסורה המדויק של המקרא עם מסורה גדולה ומסורה קטנה

על-פי 'כתר ארם צובה'

כתב היד שהגיהו מסרו וניקדו אהרן בן-אשר

ועליו סמך הרמב"ם בהלכות ספר-תורה

ונלויים אליו:

תרגומים ארמיים

על-פי נוסחם של כתבי-יד תימניים מדויקים

פירושים

מבחר עשיר של פירושים פרי עטם של גדולי מפרשי הפשט מימי-הביניים

על-פי מיטב כתבי-היד העתיקים

'עין המסורה'

ביאור ומראי-מקומות לכל הערות המסורה של 'כתר ארם צובה'

מהדיר ועורך מדעי:

מנחם כהן

הוצאת אוניברסיטת בר-אילן

MIKRA'OT GEDOLOT 'HAKETER'

A revised and augmented scientific edition of 'Mikra'ot Gedolot'

Based on the Aleppo Codex and early Medieval MSS

Kings I & II

Edited

by

MENACHEM COHEN

הדפסה שנייה תשנ"ו - 1996

הדפסה שלישית תשס"א - 2000

העטיפה עוצבה בידי נעמה כהן
על-פי 'כתר ארם צובה' (יהושע א, ו-ח)

מסת"ב x-170-226-965 ISBN

כל הזכויות שמורות להוצאת אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן

אין להעתיק ספר זה או קטעים ממנו בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, מגנטי
או מיכאני (לרבות צילום, מיזעור והקלטה) ללא אישור בכתב מהמו"ל.

Copyright by Bar Ilan University, Ramat-Gan, Israel

All rights reserved, including those of translation into foreign languages.

No part of this book may be reproduced or utilized in any form or by any means,
electronic or mechanical, including photocopying and recording, or by any
information storage and retrieval system, without permission in writing from the publisher.

עימוד וסדר מחשב: המכון למידע ממוחשב ביהדות, אוניברסיטת בר-אילן

נדפס בישראל תשנ"ה

במפעלי דפוס כתר, ירושלים

Printed in Israel, 1995

ספר מלכים

נוסח המקרא על-פי 'כתר ארם צובה'

תרגום יונתן על-פי כתבי יד תימניים

עם הפירושים:

רש"י

רד"ק

רלב"ג

ר' יוסף קרא

ר' ישעיה מטראני

ר' יוסף אבן כספי

על-פי מיטב כתבי היד של ימיהביניים

עם 'עין המסורה' – ביאור ומראי-מקומות להערות המסורה

ופרקי מבוא

מאת המהדיר

מהדיר ועורך מדעי:

מנחם כהן

ה ק ד מ ה

אנו שמחים להגיש בזה את הכרך השלישי ממהדורת היסוד החדשה של המקראות הגדולות, מהדורת 'הכתר'. בהשלמתו של כרך זה נסתיים שלב ראשון של מפעלנו, שכן מעתה עומדת לרשותו של ציבור לומדי המקרא חטיבה מקראית שלמה, היא חטיבת 'נביאים ראשונים', הטבועה כולה במטבע הסטנדרטים המדעיים הגבוהים, המונחים ביסודה של מהדורת 'הכתר'. סיומו של פרק זה הוא זריקת עידוד חשובה לעושים במלאכה הקשה, וצעד גדול בדרך להשלמת המפעל כולו.

על ייחודיותו של מפעלנו, על חידושי ועל דרכי הביצוע שלו כבר הרחבנו את הדיבור במבוא למהדורה (כרך יהושע - שופטים), והקורא המעוניין יוכל למצוא שם מידע רב על רכיבי המקראות הגדולות, מהותם, דרכי מסירתם במרוצת הדורות, ובעיות ההדרתם מאז מהדורת היסוד הראשונה של 'מקראות גדולות' לפני כחמש מאות שנה ועד ימינו. ביחוד יוכל הקורא להתוודע שם לקווי דמותו המיוחדת במינה של 'כתר ארם צובה' (להלן: ה'כתר'), כתב היד של המקרא, שנכתב ע"י גדול בעלי המסורה, אהרן בן-אשר, ואשר משמש נוסח יסוד של המקרא והמסורה במהדורתנו. תמציתם של דברים וכן מידע משלים יוכל הקורא למצוא בהקדמתנו לספר שמואל.

בכרך זה, ספר מלכים, אנו נתקלים לראשונה בגדול שבקשיים שמעמידה בפנינו ההדרתו של 'כתר ארם צובה' והוא: חסרונם של דפים, שנתלשו מן ה'כתר' במהלך הפרעות ביהודי חלב, במאורעות שקדמו למלחמת העצמאות. במקרא כולו חסרים ב'כתר' כשליש מדפיו, ובהם כמעט כל התורה; ועולה השאלה: היתכן ההדרה מדעית מהימנה של ה'כתר' בתנאים אלה? היש בידינו כלים לשיחזור החלקים החסרים שב'כתר' במידה כזו של דיוק, שתצדיק את הגדרת המקרא כולו כ'נוסח הכתר', או במלים אחרות: 'נוסח בן-אשר'?

כבר הבענו במבוא למהדורה את דעתנו החיובית, המנומקת והמודגמת, בדבר אפשרויות השיחזור של המקומות החסרים ב'כתר'. הבעיה נוגעת הן לנוסח האותיות, הן לנוסח הניקוד והטעמים והן לנוסח הגעיות. וכבר נימנו וגמרו מרבית חוקריו של ה'כתר', כי בכל הנוגע לנוסח האותיות יש לנו היום כלים, המאפשרים להגיע לדיוק כמעט מושלם בשיחזור ה'כתר'. גם לגבי הניקוד והטעמים קיימת הסכמה לגבי הסיכויים המצוינים להגיע למרב הדיוק במעשה השיחזור, וכבר עשה זאת הרב מרדכי ברויאר בהצלחה רבה במהדורת המקרא שלו, פרט לכמה פרטים, שלגביהם סטה במודע מנוסח ה'כתר' גם בחלקי השלמים. עיקר המחלוקת מוסבת על נוסח הגעיות (=מתגים). הרב ברויאר סבור היה, כי לא זו בלבד שאי אפשר לשחזר את נוסח ה'כתר' בתחום זה, אלא שאף אין צורך להתאמץ ולעשות כן, שהרי, כך דעתו, בן-אשר עצמו לא הקפיד בסימון הגעיות, ואין להחשיב את נוסח הגעיות שב'כתר' כחלק מדמותו המחייבת של 'נוסח המסורה'. בהתאם לכך הרכיב הרב ברויאר במהדורתו על נוסח האותיות הניקוד והטעמים, שהוא ברובו המכריע נוסחו של ה'כתר', נוסח געיות שנטל אותו מדפוסי ימינו, וברובו הגדול אינו מצוי כלל ב'כתר'.

אנחנו חולקים על דעתו זו של הרב ברויאר מכול וכול, הן באשר למהותו של נוסח הגעיות שב'כתר' ויחסו של אהרן בן אשר אליו, והן באשר לאפשרויות השיחזור שלו בחלקים החסרים. כבר התחלנו לדון בעניין זה במבוא, אבל בכרך זה, שהנושא נעשה רלוונטי (כארבעה פרקים חסרים ב'כתר'), נוסיף בסוף הכרך פרק מבוא, שיוקדש לבעיה זו; נעמיק לדון במהותה, נבסס את דעתנו בנידון, ונדגים את מעשה השיחזור הלכה למעשה.

וכמה הערות קצרות בעניין הפירושים:

א. כתבי היד ששימשו אותנו בספר זה, הן לנוסח היסוד והן לקבוצת הביקורת, הם אותם כתבי יד ששימשו אותנו בכרכים הקודמים, והקורא המעוניין בפרטים ימצא אותם במבוא (כרך יהושע-שופטים ע' 84-86), ובהקדמה לס' שמואל.

ב. בפירוש רש"י לס' מלכים מצוי ב'מקראות גדולות' המקובלות ריכוז ניכר של תוספות שנוספו בעידן הדפוס (ועל התופעה הזו, פשרה וגלגוליה, עיין במבוא, ע' 37*–40). התוספות מרוכזות ברובן במעשה המקדש, והן לקוחות מספרו של ר' יום טוב ליפמאן, 'צורת הבית' (המאה ה-17). בהתאם למדיניות הההדרה שלנו, שהוסברה במבוא, השמטנו את כל התוספות הללו מן הספר, בניגוד למנהגנו באשר לתוספות שנוספו בתקופת כתבי היד, שלא הושמטו, אלא סומנו בסוגרים מרובעים (ועל כל נושא התוספות ברש"י, ראה בהרחבה במבוא, ע' 32*–140; 84*–85).

ג. ענין נוסף שהקורא עשוי להתקל בו בעיקר בפירוש רש"י, אבל גם בפירושים אחרים, הוא הסטיות מנוסח המסורה המצויות לעתים ב'דיבור המתחיל' ובמובאות מן המקרא. גם לכך הקדשנו דיון במבוא (ע' 88*–89), ושם הבהרנו את החשיבות שאנו מייחסים להקפדה על מסירת הנוסח המצוי בכתבי היד ככתבו וכלשונו, בניגוד לנוהג שסיגלו לעצמם מהדירים בעידן הדפוס, להתאים את הנוסח למצוי בספרינו. נוהג זה אמנם אינו מבוצע בעקיבות, ולעתים נותרו גם במהדורות הדפוס המקובלות גרסאות הסוטות מן הנוסח שלפנינו, כגון: המובאה במ"א יא, טו ד"ה 'לקבר את החללים': "ויעש דוד שם בשבו מהכות את אדום", שבה שני שינויים לעומת נוסחנו: ארם – אדום; מהכותו – מהכות; אבל בדרך כלל הותאמו מרבית השינויים (להוציא שינויי כתיב) לנוסח הספרים.

לעתים מגיעים הדברים עד כדי אבסורד, כגון בדוגמה הבאה המצויה בספר שלפנינו: במ"ב ה, כ ד"ה 'מאומה' אומר רש"י: "חסר אל"ף לפי שהיתה לקיחה זו למוס". ברור אפוא, שלפני רש"י היתה הגרסה 'מומה', וגרסת 'מאומה' שבדיבור המתחיל עומדת בניגוד לפירוש. השוואת כתבי היד של פירוש רש"י מלמדת, שאמנם זו היתה גרסת 'דיבור המתחיל' במקור. יתר על כן: זו גם הגרסה של מהדורת בן-חיים ב'דיבור המתחיל' של רש"י, למרות שנוסח הפנים הוא 'מאומה'. ההתאמה לנוסח הספרים נעשתה אפוא מאוחר יותר, ומהדורת ורשה, המשמשת מקור העתקה למהדורות ימינו, העתיקה נוסח זה. אבל בכך לא הסתיים התהליך האבסורדי: במהדורות ימינו שונתה גרסת הפנים ל'מומה' (!), ובצד הודפסה ההערה: "חסר א' כפירש"י". ובכן: מהדיר שלח ידו בנוסח הפנים כדי להתאימו לפירוש רש"י, ועם זאת שכח לתקן את מעשה ההתאמה הקודם ב'דיבור המתחיל'. התוצאה: גרסת הפנים היא 'מומה' וגרסת 'דיבור המתחיל' 'מאומה'. יש בתהליכים אלה כדי לשמש תמרור אזהרה מפני מעשים שרירותיים של מהדירים, הנובעים מן ההנחה המוטעית שנוסח המקרא שהיה לפני רש"י דומה בכל פרטיו ודקדוקיו לנוסח המונח לפנינו, ולחזק את החלטתנו להשאיר גרסאות, המוכחות מתוך כתבי יד, כמות שהן.

ד. אחד מסוגי השיבושים הנפוצים במהדורות הרגילות של 'מקראות גדולות', והשמים לאל את הבנת העניין הנדון, הוא חסרונם של קטעים שלמים, שנשמטו בתהליכי העתקה, בין קצרים ובין ארוכים. כל מי שטרח להשוות את נוסח המפרשים בשני הכרכים הקודמים של מהדורתנו לנוסח המהדורות המקובלות, יכול היה לגלות עשרות שיבושים מן הסוג הזה, שבאו לידי תיקון במהדורתנו. הגורם לשיבושים אלו, על-פי-רוב, היא קפיצת עין של המעתיק בין תיבות דומות הנמצאות באותה סביבה, אולם יש גם גורמים אחרים (כגון: צנזורה ועוד). גם בספר מלכים מצויים במהדורות המקובלות שיבושים רבים מן הסוג הזה; והרי שתי דוגמאות מהרבה: ברד"ק למלכים א' א, מ דבור המתחיל 'ותבקע הארץ': השמטת ארבע מלים בשל קפיצת עין. ברלב"ג למ"א ו, כב ד"ה 'וכל המזבח אשר לדביר צפה זהב': השמטת חמש עשרה מלים מאותה סיבה.

אנו חוזרים ומזכירים עניין זה כאן, משום שבספר מלכים מצויה גם דוגמה נדירה של השמטת קטע, המכיל לא מלים בודדות ולא עשרות מלים, אלא כמה מאות. בפירוש הרלב"ג שבמהדורות הרגילות למ"א ו, ד ד"ה 'ויעש לבית חלוני שקופים אטומים', מצוי המשפט הבא: "כי מפני היות החלונות רחבות מבחוץ והולכות בשפוע ירבה יותר האור בבית כמו שנזכר אחר זה" ולפתע עובר הפירוש לדון בעניין 'שדרות בארזים', הנזכר בהמשך הפרק (פסוק ט), ולשוא יבקש הקורא משמעות לדברים. השוואת כתבי היד מלמדת, שבאמצע המשפט הנ"ל (לאחר מלת 'בבית') חסר קטע ארוך של פירוש לפסוק זה ולפסוקים הבאים. שעור הקטע הוא כדי תכולתו של עמוד שלם בכתבי יד בעלי גודל מסוים, ולפיכך משער אני, שמקור התופעה בהעתקת כתב יד, שנתלש ממנו עמוד שלם. הטקסט החסר הועתק לאחר מכן בכמה כתבי יד, ואחד מהם הוא ששימש לבן-חיים מצע למהדורת היסוד שלו. בכתבי יד אחרים נשאר הטקסט שלם, ומהם השלמנו במהדורתנו את הטעון השלמה.

ה. כפי שהזכרנו במבוא (ע' 86*), לא נותר פירושו של ר' יוסף קרא לנביאים ראשונים, אלא בכתב יד אחד ויחיד, וגם הוא אבד בשואה, ועדיין לא נמצא. שלא כדרכנו, נאלצנו להחזיר פירוש זה מתוך העתקה שעשה ש. עפשטיין בתחילת המאה מתוך אותו כתב יד. מרביתה פורסמה בכתב עת בגרמניה סמוך להעתקתה, ואילו הפירוש לספר מלכים

פורסם ע"י מוסד הרב קוק לפני כעשרים שנה. בהעדר כתב-יד, וכיוון שדרכנו לעשות את המלאכה מן היסוד ולא לסמוך על מעשיהם של אחרים, נהגנו בפירוש זה כדלהלן: הקלדנו מחדש אך ורק את נוסח האותיות שלו, והשמטנו את כל האלמנטים שנוספו ע"י עפנשטיין, כגון פיסוק, מראי מקומות וכל כיוצא באלה. על השלד שנוטר בנינו מחדש את הדרוש לקורא לפי דרכי הההדרה המקובלות עלינו.

ו. ובאותו עניין: כל מי שעייך דרך שיטה בכרכים הקודמים בפירושו של ר' יוסף קרא, תלמידו-חברו של רש"י, בודאי שם לב לדמיון הרב, עד כדי דמיון מילולי, של רבים מפירושו לפירוש רש"י. בספר מלכים התופעה בולטת עוד יותר, והיא טעונה הסבר. לצערנו, לא נוכל להכנס לעובי הקורה של העניין בכרך זה מפאת קוצר היריעה. אבל מתכוונים אנו להקדיש פרק מבוא באחד הכרכים של נביאים אחרונים לדרכי הפירוש של ר' יוסף קרא, ושם נעמוד גם על תופעה זו. לפי שעה נסתפק ברמז, שיש בתופעה זו משום בבואה להוויית לימוד המקרא ודרכי הפרשנות בתקופתו ובסביבתו של רש"י, ובין השאר היא מביאה לידי ביטוי את היחס המיוחד לפירושו של רש"י כמקור פרשנות עיקרי, המשמש באופנים שונים בסיס התיחסות לכל הפרשנים שמסביבו.

ז. פירושו של ר' ישעיה מטראני נפסק בספר מלכים א' פרק ז', כיוון שעד שם פירש בנביאים ראשונים, ולא יסף. פירושו נמשך בנביאים אחרונים.

* * *

עם השלמת חטיבת הנביאים הראשונים אני חוזר ומודה לצוות הנפלא שסייע בידי להביא את המפעל לשלב מתקדם זה. כל העובדים המדעיים שנקבתי בשמותיהם בהקדמותיי לכרכים הקודמים, היה להם חלק, אם מעט ואם הרבה, גם בכרך זה. כל אחד בתחומי עיסוקו והתמחותו.

אסיר תודה אני לכל אלה שהיטו שכם להשיג את מקורות המימון הרבים הדרושים למפעלנו; מהם שכבר נקבתי בשמותיהם בכרכים הקודמים, ואוסיף כאן את פרופ' יהודית דישון, שזו לה השנה הראשונה בתפקידה כדיקאן הפקולטה למדעי היהדות, וכבר נרתמה בכל לבה למשימת גיוס המשאבים שהמפעל נזקק להם.

לא פחות חשובה היא התמיכה המוסרית שאני מקבל מאישים רבים מכל שדרות הציבור, שאינם חדלים מלהביע דברי הלל ושבח בכתב ובעל-פה על אשר נעשה עד כה במפעל, ודברי עידוד לקראת המשימות הכבדות שעוד נכוננו לו. בהזדמנות זאת ברצוני להביע להם דברי הערכה ותודה על החלק שהם נוטלים בדרך זו בהתקדמות עבודתנו.

ואסיים בדברי תודה לעובדי המכון לתצלומי כתבי היד העבריים על היענותם המיוחדת לבקשות לא שגרתיות שלנו במסגרת הסריקה הרחבה של כתבי היד שאנו עורכים לאיתור כתבי היד הטובים ביותר. ובהקשר זה ברצוני לחזור ולהודות גם לכל הספריות ובתי הגנזים בעולם שנתנו רשותם לצלם כתבי יד השמורים בין כתליהם.

מנחם כהן

רשימת קיצורים בכרך זה

ספרי המקרא (לפי סדר הספרים)

בר'	בראשית	יש'	ישעיהו	מל'	מלאכי
שמ'	שמות	יר'	ירמיהו	תה'	תהלים
וי'	ויקרא	יח'	יחזקאל	מש'	משלי
במ'	במדבר	הו'	הושע	שה"ש	שיר השירים
דב'	דברים	עמ'	עמוס	קה'	קהלת
יהו'	יהושע	עו'	עובדיה	אס'	אסתר
שו'	שופטים	מי'	מיכה	דנ'	דניאל
ש"א	שמואל א'	נח'	נחום	עז'	עזרא
ש"ב	שמואל ב'	חב'	חבקוק	נחמ'	נחמיה
מ"א	מלכים א'	צפ'	צפניה	דה"א	דברי הימים א'
מ"ב	מלכים ב'	זכ'	זכריה	דה"ב	דברי הימים ב'

(שאר הספרים נכתבים בשמם המלא)

תרגומים, תלמודים, מדרשים, ספרות ימי-הביניים (לפי סדר א"ב)

אג"א	אגדת אסתר, מהדורת באבער	מכלל	ספר מכלול לר' דוד קמחי, מהדורת ריטטענבערג
אג"ב	אגדת בראשית, מהדורת באבער	מ"ש	מדרש שמואל, מהדורת באבער
או"מ	אוצר מדרשים, מהדורת אייזנשטיין	מש"ת	משנה תורה לרמב"ם
אותיות הנח	אותיות הנח והמשך לר"י חיוג', מהדורת נוט	סנה'	סנהדרין
איכ"ר	איכה רבה, וילנה	סע"ר	סדר עולם רבה, מהדורת וויינשטאק
אל"ר	אליהו רבה (תנא דבי אליהו), מהדורת איש שלום	ספ"ב	ספרי על ספר במדבר, מהדורת האראוויטץ
אמונות ודעות	ס' הנבחר באמונות ודעות לרב סעדיה גאון, מהדורת קאפח	ספ"ד	ספרי על ס' דברים, מהדורת פינקלשטיין
אס"ר	אסתר רבה, וילנה	ספ"ז	ספרי זוטא על ס' במדבר, מהדורת האראוויטץ
ב"ב	בבא בתרא	ע"ז	עבודה זרה
ב"מ	בבא מציעא	ערוך	ספר ערוך השלם, מהדורת קאהוט
במ"ד	בתי מדרשות, מהדורת ורטהיימר	פס"ר	פסיקתא רבתי, מהדורת איש שלום
במ"ר	במדבר רבה, מהדורת מירקין	פר"א	פרקי ר' אליעזר, ורשה
ב"ק	בבא קמא	פר"כ	פסיקתא דרב כהנא, מהדורת מנדלבוים
ב"ר	בראשית רבה, מהדורת מירקין	קה"ר	קהלת רבה, ורשה
בר"ת	בראשית רבה, מהדורת טהעאדאר-אלבק	ר"ה	ראש השנה
ג"כ	ר"י כספי, גביע כסף, מהדורת הרינג	רו"ר	רות רבה, וילנה
דונש	ספר תשובות דונש בן לברט, מהדורת פיליפאווסקי	רקמה	ספר הרקמה לר"י אבן ג'נאח, מהדורת וילנסקי
הגלוי	ספר הגלוי לר' יוסף קמחי, מהדורת מאתיאוס	שה"ר	שיר השירים רבה, מהדורת דונסקי
השרשים	ספר השרשים לר"י אבן ג'נאח, מהדורת באכער	שה"ז	שיר השירים זוטא
ויק"ר	ויקרא רבה, מהדורת מרגליות	שו"ט	שוחר טוב (מדרש תהלים), מהדורת באבער
יוסיפון	ספר יוסיפון, מהדורת פלוסר	שמונה פרקים	שמונה פרקים לרמב"ם
ירוש'	תלמוד ירושלמי	שמ"ר	שמות רבה, מהדורת מירקין
ל"ב מידות	ברייתא ל"ב מידות דר' אליעזר..., מהדורת באבער	שרשים	ספר השרשים לר' דוד קמחי, מהדורת בייזנטאל-לברכט
מדה"ג	מדרש הגדול, מהדורת מרגליות	ת"א	תרגום אונקלוס
מו"נ	מורה נבוכים לרמב"ם, מהדורת אבן-שמואל	תו"כ	תורת כהנים (ספרא דבי רב), מהדורת וויס
מו"ק	מועד קטן	תוס'	תוספתא
מחברת	מחברת מנחם למנחם בן-סרוק, מהדורת פיליפאווסקי	ת"י	תרגום יונתן
מ"כ	משנה כסף לר"י כספי, מהדורת לאסט	תיבון	פירוש המלות הזרות לשמואל אבן-תיבון, בתוך: מורה נבוכים, מהדורת אבן שמואל
מכיל'	מכילתא דר' ישמעאל, מהדורת האראוויטץ-רבין	תנ"ב	מדרש תנחומא, מהדורת באבער
		תנח'	מדרש תנחומא, ורשה

מסורה – מונחים, קיצורים וביאורים (לפי סדר א"ב)

א' =	(א) אחד. (ב) מצוי פעם אחת במקרא.
אד'; אדכרה	= הזכרת שם ה'.
אור'; אורי'; אורית'; אוריתא	= התורה.
אית	= יש.
אנש	= איש.
ארמ'; ארמית	= חלקי המקרא הכתובים ארמית.
את'; אתנח'	= אתנחתא (=שם טעם).
ב'	= שניים (מספר ההיקרויות של התיבה או הצירוף); וכיוצא בו מספרים אחרים (ג'; ד'; וכדומה).
ב'; ב'	= שניים בקמץ או בפתח. וכיוצא בו מספרים אחרים וניקוד אחר (ג'; ד'; וכדומה).
ב' ...	לדוגמה: ב' עפר יעקב (ש"א א,ה). תיבה או צירוף הרומזים על מקומה של ההיקרות השניה.
ב' בו	שתי ההיקרויות באותו פסוק.
באורי'	באורייתא (= בתורה).
בט'; בטע'	בטעמא (כאשר ההערה מתייחסת לטעמי הנגינות).
בכת'	בכתיביא (בכתובים) - חלק ה'כתובים' בתנ"ך.
בלשנ'; בלשנה	= בלשון (כאשר אין הכוונה לתיבה כמות שהיא, אלא לצורות או למובנים שונים של התיבה).
ב' מ'	בר מן (= חוץ מן. לציון חריגים).
ב'מ'א'; ב'מ'ב'	בר מן א' או ב' וכו' (= חוץ מאחד, שנים וכו').
בנביא'	בנביאיא (= בנביאים) - חלק ה'נביאים' בתנ"ך.
בסיפ'; בסיפר'	בסיפרא (= בספר שאנו עומדים בו).
בעינ'; בעינינה	= בעניין שאנו עומדים בו.
בתר'	(א) בתריי (=בשני). (ב) בתרייה (= האחרון).
בתר' לשנין	בתריי לשנין (=בשני לשונות - מובנים).
בתרייה	= האחרון
גיעה	= געיה, מתג.
דגש'	= דגשין (בהנגדה לצורות דומות בעיצוריהן ושאין דגושות, המכונות 'רפין')
ד"ה; דבר' הימ'; דב' ימ'	דברי הימים.
דין	= זה.
דכות'; דכותה; דכותהון	= שכמותו, שכמותה, שכמותם.
דמי'	דמיין (= דומים מבחינה כלשהי).
דמלכ'; דמלכים	= של ס' מלכים, וכן ספרים אחרים.
דסמ' לאד'; דסמין לאדכרה	= שסמוך להזכרת שם ה'.
דפסוק'	דפסוקה (= של הפסוק).
וחביל'; וחבירו	= תיבה דומה בהקשר דומה (בדרך כלל: בקטע מקביל)
וחד	= ואחד.
וחס'	וחסר (בדרך כלל: כאשר כל ההיקרויות של התיבה באות בכתיב חסר)
ומל'	ומלא (בדרך כלל: כאשר כל ההיקרויות של התיבה באות בכתיב מלא).
וסימנהון	= וסימנם (מונח אופייני למסורה הגדולה לציון מראי מקומות באמצעות חלקי פסוקים).
ושאר'; ושארא	= והשאר.
זוגין	= זוגות מלים בעלות דמיון או שוני בפרטים מסויימים.
זק'; זקפ'	= הטעם 'זקף'.
חד; חדא	= אחד; אחת.
חס'	חסר (= כתיב חסר).
טע'	טעמא (=אחד מטעמי הנגינות).
יתיר	= אות יתירה על הראוי. (מונח המשמש במקרים מסויימים תחליף לקרי/כתיב).
כות'; כותה; כותהון	ראה לעיל 'דכות' וכו'.
כת'	כתב; כתיב; כתוב.
כתיב'; כתיביא	= כתובים (חלק 'כתובים' בתנ"ך).
ל'	= לית (אין כמותו בכל המקרא. יחידאי).
לשנ'	לשנה; לשנין (= לשון; לשונות - ראה לעיל 'בלשנה').
מחלפ'	מחלפין (= יש חילוף - נוסח אחר).
מיחד'; מיחדין	= מיוחדים. תופעות בעלות ייחוד מבחינה כלשהי.

מלעל	= הטעם בהברה לפני האחרונה.
מלרע	= הטעם בהברה האחרונה
מל'	מלא (כתיב מלא).
מפק'	מפקין (= מבטאים. הוגים).
נביא'; נביאייא	= נביאים (חלק ה'נביאים' בתנ"ך).
נסב	= לוקח (כלומר: יש בו).
נקוד	מן התיבות הנקודות שבמקרא.
ס	סדר (חלוקה קדומה של המקרא לסדרים).
סופה דסיפרה	סוף הספר.
סופ' פסו'	סופי פסוקים.
סימנהון	ראה לעיל 'סימנהון'.
עינינה	= העניין שאנו עומדים בו.
פסו'; פסוק'	פסוק; פסוקים.
פת'	פתח (= מנוקד בפתח).
ק'	קרי (= כך קוראים, בניגוד לכתוב).
קדמ'; קדמיה; קדמייה	= הראשון
קמ'; קמצ';	קמצא (= מנוקד בקמץ).
קרי' ולא כתב'	= התיבה נקראת אף-על-פי שאינה כתובה.
קריה; קרייה	= (א) המקרא כולו (בניגוד לאחד מחלקיו) (ב) עיר.
ראשה דסיפרה	= ראש הספר.
ר"פ; רא' פסו'	ראשי פסוקים.
רפ'	רפי; רפין (= ללא דגש. ביחוד לציון תיבות שבראשן ו' ב' כ' ל' בשוא, וללא דגש אחריהן).
שאר'; שארא	= השאר.
של'	שלם (מונח של המסורה הבבליה לציון כתיב מלא).
שם אנש	= שם איש.
שם אנתה	= שם אשה.
שם קריה	= שם עיר.
ת'ד'מ'ק'	תרי-עשר, דברי-הימים, משלי, קהלת.
תיבות'	תיבותא (= תיבה, מילה).
תינ'; תינינה	= השני.
תליתייה	= השלישי.
תריין	= שניים.
תרתייין נקוטין	= שתי נקודות (מנוקד בצירה).